

1920-1990-CI İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA ƏLAVƏ TƏHSİL PROQRAMLARI VASİTƏSİLƏ MÜƏLLİM VƏ PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞI

XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Azərbaycan sənayedə sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş oldu. Xüsusilə neft, dağ-mədən sənayenin və kənd təsərrüfatının bəzi sahələrinin sürətli inkişafı ixtisaslı fəhlə və savadlı qulluqçulara tələbatı kəskin surətdə artırmışdı. 1894-cü ildə Bakıda təşkil olunan kitabxana və qiraətxanaların, xüsusilə N.Nərimanovun təşəbbüsü və bir qrup ziyalının yaxından iştirakı ilə Bakıda təsis edilən “Nərimanov qiraətxanası”nı o dövrün əlavə təhsil xidmətləri göstərən müəssisələri arasında ən sadə təşkilati forma kimi göstərmək olar.

Lakin qısamüddətli savad kursları vasitəsilə müəllim hazırlamaq cəhdləri gözlənilən nəticəni vermədi. Müəllim seminariyasını qurtarmış və xüsusi pedaqoji təhsil görmüş müəllimlərin olmasına ciddi ehtiyac hiss olunurdu. Buna görə də çar hökuməti 1875-ci ildə Zaqafqaziya müsəlmanları üçün müəllim seminariyası açmaq məcburiyyətində qaldı.

XIX əsrin I yarısında Qərbi Avropa ölkələrində müəllim seminariyaları geniş yayıldığı halda, Rusiyada ilk pedaqoji seminariya 1786-cı ildə təşkil edilmişdi. Üçillik təhsil müddəti olan seminariyanın əsas məqsədi ibtidai məktəblər üçün müəllim kadrları hazırlamaqdan ibarət idi. XIX əsrin 60-cı illərində Rusiyada müəllimlər seminariyasının geniş şəbəkəsi yaradıldı. Yeni yaranan seminariyalarının layihəsinin müəllifi görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinski idi. Onun hazırladığı “Müəllim seminariyasının layihəsi” 1861-ci ildə nəşr edilmişdir. Rusiya XMN ölkədə seminariyaların fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə 1870-ci ildə “Müəllimlər seminariyası haqqında əsasnamə” təsdiq etdi. Həmin dövrdə Moskva, Peterburq, Xarkov, Kazan, Odessa təlim dairələrində xeyli müəllim seminariyaları fəaliyyət göstərsə də, seminariyalar regionlar üzrə düzgün paylanmamışdı. Belə ki, Rusiyanın milli ucqarları bu bölgüdən kənar qalmışdı. Yalnız yeni əsasnaməyə və 1875-ci ildə təsdiq edilmiş təlimatı xarakterli məktuba əsasən Kubanda (1871), Qoridə (1876) və İrəvanda (1881) müəllim seminariyaları açıldı.

Zaqafqaziya müəllim kadrları hazırlığı ilə məşğul olan ilk müəssisə 1866-cı ildə yaradılmış Tiflis Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutu (1866-1919) idi. Burada əsas məqsəd şəhər məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlamaq idi.

Rəsmi olaraq 1880-ci il sentyabrın 18-dən fəaliyyətə başlayan və ilk Azərbaycan məktəbləri üçün pedaqoji kadrlar hazırlayan müəssisə isə Qori Müəllimlər Seminariyası nəzdində yaradılan Azərbaycan şöbəsi olmuşdur. Tiflis müəllimlər institutunda 13 nəfər, Şimali Qafqaz müəllimlər seminariyasında isə cəmi bir azərbaycanlı müəllim hazırlanmışdı. Petrovski müəllimlər seminariyasında heç bir azərbaycanlı təhsil almamışdır. Beləliklə, Azərbaycanın Rus imperiyasına daxil edildiyi vaxtdan Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasına qədər olan dövrdə cəmi 327 müəllim hazırlanmışdı. Əgər bu sayı əhalinin miqdarına bölsək 30 min əhaliyə 1 müəllim düşürdü.

1917-ci ildə qədər olan dövrdə Azərbaycan kimi 4 milyon əhalisi və böyük ərazisi olan ölkə üçün müəllim hazırlayan cəmi 5 tədris müəssisəsi var idi. Onlardan ən məhsuldarı Qori Seminariyası olmuşdur. İkincisi isə 1881-ci il noyabrın 8-də fəaliyyətə başlamış **İrəvan müəllimlər seminariyası** idi ki, burada cəmi 63 müəllim kadrları hazırlanmışdı. Bu baxımdan, 29 dekabr 2021-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncam mühüm elmi-pedaqoji hadisə olmaqla yanaşı həm də siyasi-ideoloji, mədəni-mənəvi əhəmiyyət kimi qiymətləndirilməlidir.

1918-ci ildə Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin maliyyə vəsaiti hesabına Qazax şəhərinə köçürülür və sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1940-cı illərə qədər Qazax Pedaqoji Texnikumu adı ilə fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə müəyyən əmək təcrübəsi olan əhali üçün əlavə təhsil hesab ediləcək müxtəlif növ kurslar təşkil edilmişdi. Mühüm iqtisadi-siyasi əhəmiyyət daşıyan sahələrdə isə - dəmiryol, bank, rabitə, poçt, teleqraf sahələri üzrə ixtisaslı milli kadrlar hazırlayan tədris kursları açılmışdır. Dövrün əlavə təhsil xidmətlərini özündə ehtiva edən bu proses ixtisaslı dövlət qulluqçuları arasında milli kadrların xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Həmin dövrdə pedaqoji kadrların yetişməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Məsələn, peşəkar müəllim kadrlarının azlığını aradan qaldırmaq üçün 1919-cu ilin sentyabrında Bakıda kişi müəllimlər seminariyası təsis edilmişdir. Hökumətin 1919-cu il, 17 iyul tarixli müvafiq qərarı ilə Qazax, Nuxa, Şuşa, Quba, Zaqatala, Salyan, Bakı və Gəncədə 2 aylıq pedaqoji kurslar açılmış, Türkiyədən müəllimlər dəvət edilmişdir. [1,689].

XX əsrin əvvəllərindən etibarən dövrün tələbinə uyğun olaraq xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışan əmək qabiliyyətli əhalini zəruri bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandırmaq, müəyyən səriştə qazandırmaq üçün bir sıra xeyriyyə cəmiyyətləri də bu prosesə sürətlə qoşulmağa başladı. “Nəşri-maarif” (1906), “Nicat” (1906), “Səadət” (1907), “Səfa” (1910) və s. cəmiyyətlərin təsis etdiyi savad kursları yaşlıların kompleks təhsilinin təşkilinə yönəlmişdi və bu cəmiyyətlərin hər birinin özünəməxsus missiyaları var idi [2].

Məsələn, “Səadət” cəmiyyəti bilavasitə iranlı tacirləri səfərbər edərək Cənubi Azərbaycandan gəlmiş fəhlələrin uşaqları üçün Bakıda “İttihad”, Tiflisdə “İttifaq” adlı məktəblər açması, ümumiyyətlə, müsəlmanlar arasında maarifçilik fəaliyyəti sahəsində onun ciddi planlarının olduğuna dəlalat edirdi. Arxiv materiallarına istinadən qeyd etmək olar ki, rus-fars 7 sinifli “İttihad” kişi progimnaziyası (natamam orta məktəb) canişinin icazəsi ilə 1906-cı ildən açılmışdı. “Əncümən” Bakı fars xeyriyyə cəmiyyətinin xahişi ilə yaradılmışdı. Progimnaziya 8-17 yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdu. Burada İvan

⁶² BSU.müəllim – mammedli.nurlan@gmail.com

Alekseyeviç Motorin (rus dili), Xudadat Əzizbəyov (hesab), Qasım Qasimov (tarix, coğrafiya), Ağalar bəy Mahmudbəyov (alman dili), Ağa Axundov (fransız dili), Mirzə Mahmud xan (ərəb dili), Əsədulla Əliyev (fars dili), Seyidəli Mehdiyev (türk dili) kimi müəllimlər fəaliyyət göstərirdi. Məktəbin binası Bakı şəhəri Sadovaya küçəsində (indiki Niyazi küçəsi) Şahidanov soyadlı şəxsin evində yerləşirdi [3,13].

Respublikada yeni tipli məktəblərin açılması, çoxsaylı kadrların yetişdirilməsi sahəsində ciddi dəyişikliklər 1920-ci illərdən Azərbaycan sovetləşəndən sonra başlandı. Yalnız bu dövrdən savadsızlığın aradan qaldırılması, bütün kənd və şəhərlərdə dünyəvi təhsil məktəblərinin açılması dövlət siyasətinin vacib istiqaməti oldu. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra digər sovet respublikaları ilə sıx bağlı olaraq xalq təsərrüfatının bərpa edilməsinə, sosialist quruculuğuna başlandı. Yeni cəmiyyətin yaradılmasının vacib məsələləri içərisində savadsızlığın ləğv edilməsi problemi dururdu [4,338].

Sovet dövlətinin qarşısında duran birinci dərəcəli vəzifə əhalinin geri qalan mədəni səviyyəsini aradan qaldırmaq idi. Belə ki, 1897-ci ildəki əhalinin siyahıyaalınmasının məlumatına görə Rusiya əhalisinin yalnız 22,3 faizi oxuyub yaza bilirdi. Bu göstərici 1917-ci ildə bir qədər artsa da əhalinin əsas hissəsi savadsız olaraq qalırdı. Sovet hakimiyyəti isə mətbuat vasitəsilə öz ideya və görüşlərini yaymaqda maraqlı idi. Bütün bunlar ölkədə ümumi icbari ibtidai təhsilə keçməyə təkan verən əsas hərəkətverici səbəblər idi.

Savadsızlığın ləğv edilməsi 1920-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində xüsusi olaraq təşkil edilmiş Mərkəzi Komissiyanın rəhbərliyi altında bütün şəhər, qəza mərkəzləri və kəndlərində vahid plan üzrə həyata keçirilirdi. 1920-ci ildən etibarən Azərbaycanda müəllim kadrlarının çatışmaması, həmçinin onların bilik və pedaqoji ixtisas səviyyəsinin çox aşağı olması məktəb quruculuğunda başlıca problem kimi qiymətləndirilmişdir.

1922-ci ildə müəllimləri yenidən hazırlamaq, məktəbəqədər və məktəbdənkənar müəssisə işçilərinin ixtisasını artırmaq, eyni zamanda müəllimlərə elmi və metodik kömək göstərilməsi məqsədilə **Bakı Xalq Maarifi İnstitutu yaradıldı**. Həmin institut 1924-cü ilədək fəaliyyət göstərmişdir. 1920-1927-ci illərdə Xalq Maarif Komissarlığı xüsusi pedaqoji hazırlığı olmayan ibtidai sinif müəllimləri üçün 2 aydan 6 ayadək davam edən kurslar təşkil etmişdir. (İbtidai sinif müəllimləri arasında xeyli ev təhsili alanlar vardı). Hər il təşkil edilən bu kurslar, əsasən, ümumtəhsil xarakterli olurdu. Bir çox hallarda 3-4 dəfə eyni kursa təkrar cəlb edildiyindən, məlum proqram materialım yenidən nəzərdən keçirmək məcburiyyəti qarşısında qalırdı.

Sovet hökuməti yeni tip müəllimlər hazırlamaq üçün 1922-ci il Qazax Seminariyasından əlavə bir neçə müəllim seminariyası da açdı. Bu seminariyalar həm də artmaqda olan məktəbləri pedaqoji təhsilli müəllimlərlə təmin etmək məqsədini güürdü. Bu yeni tədris müəssisələrinə 637 tələbə qəbul olundu. Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı, Gəncə, Şuşa və Nuxa seminariyalarına nisbətə Bakıdan başqa Qazaxda tələbələrə sayı digərlərindən çox idi. Məsələn: Bakıda 154 oğlan, 120 qız, Gəncədə 83 oğlan, Qazaxda 110 oğlan, Şuşada 50 oğlan, Nuxada isə 80 oğlan, 40 qız təhsil alırdı. [5,30]

1922-ci ildə Xalq Maarif Komissarlığı (XMK) müşahidə etdi ki, açdığı seminariyalarda müxtəlif səviyyəli uşaqlar təhsil alır. Belə komplektləşmə isə təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərirdi. Bu zaman Maarif Komissarlığı Qazax Seminariyasının təcrübəsindən istifadə edib, açdığı yeni seminariyalarda da hazırlıq sinifləri yaratdı. Tezliklə məlum oldu ki, belə bir tədbir seminariyada təlimin keyfiyyətini yüksəltməklə bərabər tələbə toplamaq probleminin həllinə də yaxından kömək edir. Xalq Maarif Komissarlığı bu təcrübəni getdikcə genişləndirdi. Nəhayət hazırlıq sinifləri qısa müddətli kurslar əvəz etdi. 1924-cü ildə XMK Lənkəran, Zaqatala, Qubada 29 yanvar qərarı ilə II dərəcəli məktəbləri müəllim seminariyalarına çevirdi. 1917-ci ildə pedaqoji təhsil verən yeganə Qazax seminariyası olduğu halda 1925-ci ildə bu seminariyaların sayı 16-ya tələbələrə sayı isə 1998-ə çatdı. 1924/25-ci tədris ilində məlum oldu ki, seminariyadan 1 əsas qrupuna daxil olan 822 nəfərdən 352-i nəfəri seminariyaların nəzdindəki hazırlıq siniflərindən, qalan 470 nəfəri isə vahid əmək məktəbini qurtaranlar olmuşlar. 1925/26-cı tədris ilində təhsil alan qızların sayında da əsaslı artım olmuşdur. Əgər 1921-ci tədris ilində cəmi 80 nəfər Azərbaycanlı qız oxuyurdusa da, 1925/26-cı tədris ilində bu say 554 nəfərə çatdı. 1923-cü ildə Qazax seminariyasından 7 nəfər, Bakı seminariyasından 9 nəfər, Gəncə seminariyasından 9 nəfər müəllim buraxılışı oldu. 1925-ci ildə Bakıda 8 nəfər qız, Nuxada 32 nəfər oğlan, Şuşada 17 nəfər təhsilli müəllim hazırlandı. Bu buraxılışlar müəllimləp çox ehtiyacı olan Cavanşir, Cəbrayıl, Şəmkir və Qubadlı qəzalarına göndərildi [6,80].

Ümumazərbaycan müəllimlərinin V(II) qurultayında Azərbaycan SSR XKS və MİK-in 18 mart 1924-cü il tarixli **“Azərbaycan SSR əhalisi içərisində savadsızlığın ləğvi haqqında”** qərarında yazdığı və oxumağı bacarmayan 15-25 yaş arasında bütün əhaliyə savad öyrənmək bir vəzifə - mükəlləfiyyət kimi tapşırılmışdı. Respublikanın bölgələrində əhalinin bütün yaş qruplarını əhatə edən savadsızlığı ləğv etmə məktəbləri və kursları açılmışdı. Savad məktəblərində oxuyan fəhlələrin əmək haqqı saxlanılmaqla 8 saatlıq iş günü bütün təhsil müddətində iki saat ixtisar edilmişdi. 1924/25-ci tədris ilində Azərbaycan üzrə savadsızlığın ləğvi üçün 1522 məktəb açılmışdı. Bununla yanaşı, respublika üzrə savadsızlığı ləğv etmə məntəqələri yaradılmışdı.

Qurultayın açılış günü Azərbaycan XKS və MİK «Kənd müəllimləri üçün əlavə güzəştlər haqqında» qərar vermişdi. Həmin qərarla kənd müəllimlərinə aşağıdakı güzəştlərin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdu:

- 20 il maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan və bunun beş ilini Azərbaycanın kənd məktəblərində işləyən bütün müəllimlərə 25 illik müəllimlik fəaliyyətinə görə sosial sığortada nəzərdə tutulan qədər təqaüd verilməsi;
- 25 illik əmək stajı olan, bunun 5 ilini kənddə işləyən müəllimlərə ümumi təqaüddən yüksək, yəni I pillə məktəblərdə işləyən müəllimlərin əmək haqqı qədər təqaüd verilməsi;
- kənd məktəblərində 3 il müəllim işləyən hər bir kəsin Xalq Maarif Komissarlığının göndərişi ilə ölkənin istənilən təhsil ocağına təhsilini davam etdirməyə göndərilməsi və təqaüdlə təmin olunması;

- ali pedaqoji məktəblərə qəbul olunan kənd müəllimlərinin maddi təminatının sənaye institutlarının tələbələri ilə bərabər səviyyədə götürülməsi;

- qocaman müəllimlər üçün nəzərdə tutulan 25 daimi fərdi təqaüdü saxlamaq şərti ilə kənddə fəaliyyət göstərən və sovet hakimiyyəti qarşısında xüsusi xidmətləri və s. [7,67]

Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığı məktəblərin pedaqoji kadrlarla təmin olunması üçün yerlərdə qısamüddətli kurslar, ev pedaqoji texnikumları, yay yenidən hazırlanma kursları təşkil etmiş, onların dərslik, proqram və metodik ədəbiyyat təminatlı məktəblərlə təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. Beləliklə, təhsil yenilikləri ilə bağlı pedaqoji kadrları vaxtlı-vaxtında xəbərdar etmək, onların pedaqoji biliklərini artırmaq və yeniləşdirmək üçün əsasən 1929-cu ildən başlayaraq pedaqoji kadrların təkmilləşdirilməsi, ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması ilə bağlı institutların yaradılması və tədris inkişafı haqqında dövlət səviyyəsində qərarlar qəbul edilmişdir.

Xalq təsərrüfatı sisteminin yenidən qurulması məsələlərinin həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biri qısa müddət ərzində təhsil-tərbiyə işinin tərkibi ilə tanış olan, bu məsələləri həyata keçirə bilən müəllim kadrlarının hazırlanması haqqında idi. İxtisaslaşdırılmış mütəxəssis kadrlarının hazırlanması ali və orta ixtisas təhsilinin inkişafı ilə sıx bağlı idi.

Həmin illərdə müəllimlərin sayı çox az-cəmi iki min nəfərə yaxın idi. İldən-ildə durmadan artan yeni sovet ibtidai və orta məktəbləri isə getdikcə daha çox müəllim tələb edirdi [8,138].

1920-1927-ci illərdə qısa və uzunmüddətli pedaqoji kursların, pedaqoji texnikumların, müəllimlər institutları və pedaqoji institutların qarşısında, az bir vaxtda, ibtidai və natamam orta məktəbləri ixtisaslı müəllim kadrları ilə təmin etmək vəzifəsi qoyulmuşdu.

Həmin dövrdə 1347 müəllim hazırlandı ki, onların 587 nəfəri ali təhsillilər- təşkil edirdi. 7 il ərzində müəllimlərin sayı 3 dəfə artmış, onların intellektual səviyyəsi qat-qat yüksəlmişdir. Müəllimlər arasında orta və ali təhsilli kadrların xüsusi çəkisi yeddi il əvvəlki 3 faizdən 43,6 faizə qalxmışdı [9,33].

Bunlar da, təbii ki, respublikada ümumi icbari ibtidai təhsilə keçməyə imkan yaradı. Onu da etiraf etmək lazımdır ki, həmin dövrdə müəllim kadrlarının hazırlığı, onların ixtisasının artırılması və seçilib yerləşdirilməsi pərakəndə şəkildə həyata keçirilirdi. 1927-ci ildə Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı «Evdə pedaqoji texnikum» adlı yeni tipli tədris müəssisəsi təşkil

1920-1927-ci illərdə qısa və uzunmüddətli pedaqoji kurslar, pedaqoji texnikumlar, müəllim institutları, pedaqoji institutlar şəbəkəsi yaradılmaqla, müəllim kadrlarına olan tələbat qismən ödənilirdi.

Pedaqoji kadr hazırlığı ilə yanaşı, müəllimlərə elmi və metodik kömək göstərilməsi sahəsində də müəyyən işlər görülürdü. Lakin ilk illər bu işlər, əsasən, pərakəndə şəkildə həyata keçirilirdi.

1924-cü ildən sonra mərkəzi və qəza müfəttişliyi idarəsi, faktik olaraq, müəllimlərə metodik rəhbərliyi həyata keçirən orqana çevrildi. 1925-1926-cı tədris ilindən etibarən hər bir dairənin kənd rayonlarında istinad məktəbləri təşkil edildi. Bu məktəblərdə həmin dairənin müəllimləri ilə lazımi metodik iş aparılır, ixtisasartırma ilə əlaqədar tədbirlər (qısamüddətli kurslar, seminarlar, müəllim konfransları, müşavirələri və s.) həyata keçirilirdi.

Qocaman müəllim Əli Hüseynov həmin dövrdə yazdığı «İstinad məktəbləri» adlı məqaləsində məktəblərin əsas funksiyalarından bəhs edərək qeyd edirdi ki, istinad məktəbləri: 1) I dərəcəli məktəblərdə tədris və ictimai işin təşkili metodları ilə müəllimləri tanış etmək; 2) rayon məktəblərinin nailiyyətlərini və nöqsanlarını öyrənmək; 3) Xalq Maarif Komissarlığının hazırladığı yeni proqramları, təlim metodlarını təbliğ edən mərkəz rolunu oynamaq; 4) rayon müəllimlərinin yenidən hazırlanmasını təşkil etmək məqsədilə yaradılmışdır.

1925-ci ilin mart ayında olan Sovet hökumətinin Ümumazərbaycan IV qurultayı yeni göstərişlər verdi. Bu göstərişlər yeni əlifbanın həyata keçirilməsi üzrə gələcək işlərin əsasını qoyurdu. Qurultay əmr verdi ki, birinci dərəcəli bütün məktəblərdə yeni türk əlifbası ilə dərs keçirilsin, ona görə ki, səkkizillik müddətin sonunda sıradakı qruplara keçəndə, yəni 1932/33-cü təhsil ilində bütün 1 və 2 dərəcəli məktəblərdə təhsil türk əlifbası ilə keçirilsin.

Yeni əlifbaya keçirilmə işində kifayət qədər hazırlıqlı müəllim kadrlarının olmaması böyük çətinlik yaradırdı. 1925-ci ildə Naxçıvan şəhərində yeni əlifba ilə dərs keçirilməsi üçün azərbaycanlı müəllimlərin hazırlığı üzrə iki aylıq xüsusi kurslar açılmışdı. Bu kurslarda 15 nəfər təhsil alırdı. 1925-ci ildə Gəncə və Qusara yeni türk əlifbasının üç aylıq kursuna 56 müəllim ezam edilmiş və onlar kurslardan qayıdanda artıq xüsusi komissiya tərəfindən məktəblərə paylanmışdılar.

Bundan əlavə, 1925-ci ildən başlayaraq, qəza təhsil şöbələri nəzdində metodik bürolar təşkil edildi. Metodik bürolar, həmçinin istinad məktəbləri müntəzəm olaraq, iki həftədən bir toplanır və burada müəllimlər təlim-tərbiyə işinin müxtəlif məsələlərini müzakirə edirdilər.

Savadsızlığın ləğv olunması sahəsində işin yaxşı keçirilməsi üçün 1927-ci il noyabr ayında olan AK(b)P VIII qurultayının qərarlarının böyük əhəmiyyəti var idi. Qurultayın qətnaməsində qeyd edilirdi: «Azərbaycanın fəhlə və kəndliləri arasında savadsızlığın ləğv olunmasını xalq təhsilinin ümumi sisteminə əsas məsələ kimi sayaraq, eyni zamanda bu sahədə gözə çarpan nailiyyəti qeyd edərək, qurultay tapşırır ki, gələcəkdə yerli büdcə üzrə savadsızlığın ləğv olunmasına təxsisatın, eləcə də ictimai köməyin cəlb olunması artırılmalıdır».

1927-ci ilin dekabr ayında keçirilən Kommunist Partiyasının XV qurultayı yenidənqurma dövrünün ən vacib məsələlərindən biri kimi mədəni inqilab problemini irəli çəkdi. Qurultay qeyd etdi ki, kənd təsərrüfatının sənayeləşdirmə və kollektivləşdirmə məsələləri ölkənin qarşısında duran vacib mədəni məsələlərin həlli olmadan müvəffəqiyyətli həll ola bilməz. Qurultay mədəni quruculuq sahəsində əsas və mərkəzi məsələ kimi savadsızlığın ləğv olunması məsələsini və ümumi təhsili irəli çəkdi.

Beləliklə, 1927-ci ildən başlayaraq Xalq Maarif Komissarlığı “evdə pedaqoji texnikum”ları təşkil etdi. “Evdə pedaqoji texnikum”un məqsədi qiyabi təhsil yolu ilə orta pedaqoji səviyyəli müəllimlər hazırlamaqdan ibarət idi. Bu tip tədris müəssisəsinə 1500-ə yaxın müəllim cəlb edildi. Həmin dövrdən etibarən müəllimlərin yenidən hazırlanması işində müəyyən sistem yarandı. Yenidən hazırlanma kursları üçün vahid tədris proqramları işlənib hazırlandı. Həmin proqramlara əsasən eyni dinləyici kontingenti 3 il ardıcıl bu kurslara cəlb edilərək yeddiillik məktəb səviyyəsində bilik qazanırdı. Bu dövrdən etibarən müəllimlərin yenidən hazırlanması işində müəyyən sistem yaranmışdı. Yay yenidən hazırlanma kursları üçün vahid tədris proqramları işlənib hazırlanmışdı. Həmin proqramlara əsasən, eyni dinləyici kontingenti üç il dalbadal bu kurslara cəlb edilərək pedaqoji fənlər də əlavə olunmaqla, yeddiillik məktəb səviyyəsində biliklər qazanırdı. Bu kurslarda «Evdə pedaqoji texnikum» üçün hazırlanmış material və dərsliklərdən istifadə olunurdu. Ümumiyyətlə, bu dövrdə müəllimlərin bütün yenidən hazırlanma işi faktik olaraq «Evdə pedaqoji texnikum»da cəmlənmişdi.

NƏTİCƏ: Qeyd olunanları ümumiləşdirməklə, Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra pedaqoji kadrların əlavə təhsil tarixini bir neçə mərhələyə ayırmaq olar:

1. 1920-ci ildən 1927-ci ilə qədər olan dövr. Bu dövrdə Xalq Maarif Komissarlığı hər il ümumtəhsil xarakteri üstünlük təşkil etməklə, kütləvi məktəblərin müəllimləri üçün qısamüddətli (2-6 aylıq) kurslar təşkil edirdi. Kursa cəlb olunanların bir qismi, demək olar ki, nə ümumtəhsil, nə də pedaqoji hazırlığa malik idi. Kurslar hər il I dərəcəli müəllimlər üçün təşkil edilirdi. Müəllimlərin bir çoxu həmin kursa 3-4 dəfə cəlb olunurdu və eyni proqramla kurs keçirdi.

2. 1927-ci ildə yay yenidən hazırlanma kurslarının təşkili. Kursun məqsədi qiyabi təhsil yolu ilə orta pedaqoji təhsil səviyyəsində kadr hazırlamaq idi. Yay yenidən hazırlanma kursları üçün vahid proqram hazırlandı; eyni kontingent üçün nəzərdə tutulmuş 3 illik (3 yay) kursların məqsədi yeddiillik təhsil səviyyəsində hazırlıq verməklə yanaşı, pedaqoji fənləri öyrətmək idi. Həmin kurslar “ev pedaqoji texnikumları” üçün işlənmiş material və dərsliklərlə işləyirdi. Bu illərdə müəllimlərin bütün yenidən- hazırlanma işləri “ev pedaqoji texnikumları”nda cəmlənmişdi. Bu kurslara 1500 müəllim cəlb olundu.

3. Pedaqoji Kadrların İxtisasının Artırılması İnstitutu (PKİAİ) yaradılması. II Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayında Müəllimlərin İxtisasının Artırılması İnstitutunun və qiyabi pedaqoji fakültənin açılması barədə qərar qəbul olunmuş, Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının 13 iyul 1929-cu il tarixli qərarı əsasında oktyabr ayının 1-də Azərbaycan Pedaqoji Kadrların İxtisasının Artırılması İnstitutu (PKİAİ) yaradılmışdır. İnstitutun yaradılması bütün pərakəndə ixtisasartırma tədbirləri mərkəzləşdirilmiş formada - Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma İnstitutunda cəmləşərək daha ciddi və planlı xarakter aldı. İnstitutun tərkibinə “ev pedaqoji texnikumu”, sabiq pedaqoji fakültə və qiyabi metod-kurslar daxil oldu. Əvvəllər institut yalnız pedaqoji kadrların yenidən hazırlanması ilə məşğul olmuşdu. Yenidən hazırlanma yalnız qiyabi şəbəkə ilə (ali və orta) və qısamüddətli kurslar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Yenidən hazırlanma ilə bütün kateqoriyalardan olan təhsil işçiləri əhatə olunurdu. Bu illərdə qiyabi pedaqoji təhsil güclü inkişaf etmiş, azlıqda olan xalqların qiyabi təhsil şəbəkəsi genişlənməmişdir. Digər respublikaların Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma İnstitutları ilə əlaqə möhkəmlənmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Azərbaycan. “Elm mərkəzi”, Bakı 2007
2. H.Əhmədov “Azərbaycanda xeyriyyə cəmiyyətlərinin maarifçilik fəaliyyəti” (B., Mütərcim, 1997) və C.Cavadov «Azərbaycan xeyriyyəçilik hərəkatı» (B., Elm, 1999)
3. Mədəniyyət.- 2018.- 28 mart
4. Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixi xülasəsi. Bakı, 1963,
5. Mərkəzi Azərbaycan İdarəsinin xəbərləri Bakı, DUSU nəşriyyatı. 1922. №17,
6. Fikrət Seyidov. Qazax seminarı və onun məzmunları. “Sərhəd”, Bakı, 2001
7. Azərbaycan müəllimlərinin qurultayları (I-XII). Bakı, 2008
8. M.Mehdizadə, Azərbaycanda xalq maarifinin sürətli inkişafı, Bakı, «Maarif» 1980
9. N.Paşayev Azərbaycanda sosialist mədəniyyətinin inkişafı (1920-1955-ci illər). Bakı, Azərəşr, 1957

Açar sözlər: əlavə təhsil, müəllim hazırlığı, ixtisasartırma, pedaqoji kurslar, savad kursları, pedaqoji kadrların təkmilləşməsi, yenidən hazırlanma, ev pedaqoji texnikumları

Ключевые слова: дополнительное образование, подготовка учителей, повышение квалификации, педагогические курсы, курсы грамотности, совершенствование педагогических кадров, переподготовка, домашние педагогические техникумы

Keywords: additional education, teacher training, professional development, teacher training courses, pedagogical courses, improving teachers, refresher training, home pedagogical technical schools

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ ПО ПРОГРАММАМ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В 1920-1990-Х ГОДАХ

Резюме

В статье изучено особое место системы дополнительного образования в подготовке педагогических кадров Азербайджана начиная с первой половины XIX века. С этого времени широкое распространение идей просвещения, особенно бурное развитие в Азербайджане нефтяной, горнодобывающей промышленности и некоторых отраслей сельского хозяйства, наряду с квалифицированными и грамотными служащими, создало большую потребность в подготовке учителей для просвещения населения.

Автор провел историко-педагогический анализ проблем дополнительного образования в период от времен Азербайджанской Демократической Республики до периода независимости, включая период советизации.

TRAINING OF TEACHERS AND TEACHING STAFF ON ADDITIONAL EDUCATION PROGRAMS IN AZERBAIJAN IN THE PERIOD OF 1920-1990 YEARS

Summary

The article studies the special place of supplementary education system in the training of pedagogical personnel in Azerbaijan since the first half of the XIX century. Since that time, the widespread ideas of education, especially the rapid development of oil and mining industry and some branches of agriculture in Azerbaijan, along with qualified and literate employees, created a great need for teacher training to educate the population. The author has made a historical and pedagogical analysis of the problems of supplementary education in the period from the times of the Azerbaijan Democratic Republic to the period of independence, including the period of sovietization.

Rəyçi: Dos.L.Ələkbərova